

UOT 37

Zümrüd Mahir qızı Qafarlı

*Azərbaycan Dillər Universitetinin müəllimi,
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
<https://orcid.org/0000-0002-0663-4640>
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(2\).184-188](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(2).184-188)*

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ SABİT SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİNİN TƏSNİFATI PROBLEMLƏRİ

Zümrüd Махир гызы Гафарлы

*преподаватель Азербайджанского Университета Языков,
докторант по программе доктора философии*

ПРОБЛЕМЫ КЛАССИФИКАЦИИ УСТОЙЧИВЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Zumrud Mahir Gafarli

*lecturer at Azerbaijan University of Languages
doctorial student in the program of doctor of philosophy*

ISSUES OF CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN TEACHING ENGLISH

Xülasə. Məqalədə ingilis dilində sabit söz birləşmələrinin, frazeoloji vahidlərin təsnifatı məsələləri araşdırılır. Dominant hesab olunan modellər P. Houarts, A. Kouï, İ. Melçuk, Sezar, Cerni və s. kimi linqvistlər tərəfindən qəbul olunan meyarlar və onlara uyğun təsnifatlar təhlil olunur. İngilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrin təsnifatları bilməsi, sabit söz birləşmələrinin mənasını və ifadə variantını düzgün mənimsəyə bilməsinə və dildəyiçiciləri ilə ünsiyyətdə də çətinlik çəkməmələrinə kömək etdiyi qənaətinə gəlinir.

Açar sözlər: *təsnifat, sabit söz birləşmələri / frazeoloji vahidlər, semantik cəhətdən şəffaf ifadələr, semantik cəhətdən qeyri-şəffaf ifadələr, sintaktik quruluş*

Резюме. В статье рассматриваются вопросы классификации устойчивых словосочетаний и фразеологизмов в английском языке. Доминирующими моделями являются Ховарт, Коуи, Мельчук, Цезарь, Джерни и др. анализируются принятые лингвистами критерии и соответствующие им классификации. Делается вывод о том, что знание классификаций студентов, изучающих английский язык в профессиональных целях, помогает им правильно усваивать значение и выражение устоявшихся словосочетаний и не испытывать затруднений в общении с носителями языка.

Ключевые слова: *классификация, устойчивые словосочетания/ фразеологизмы, семантически прозрачные выражения, семантически непрозрачные выражения, синтаксическая конструкция*

Summary. The article examines the classification issues of stable/fixed word combinations and phraseological units in English. The dominant models are Howarth, Cowie, Melchuk, Caesar, Jerney, etc. the criteria accepted by linguists and their corresponding classifications are analyzed. It is concluded that knowing the classifications of students learning English for professional purposes helps them to master the meaning and expression of fixed word combinations correctly and not to have difficulties in communicating with their native speakers.

Keywords: *classification, fixed word combinations / phraseological units, semantically transparent expressions, semantically opaque expressions, syntactic construction*

Kollokativ fenomenlərin təsnifatı problemi frazeologiyada tədqiqatların mərkəzində dayanır. Təsnifat – ümumi xüsusiyyətləri təqdim edən linqvistik vahidləri müəyyən etmək de-

məkdir. Sabit söz birləşmələrinin, yəni frazeoloji vahidlərin tədqiqi yolları dünyada onlara həsr olunmuş müxtəlif tədqiqatlara görə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir və təsnifat frazeologiyada tədqiqatın sabit elementi kimi müəyyən olunur. Bu sabitlik vahidliyi nəzərdə tutmur, çünki müxtəlif tədqiqatların təhlili ilə biz, bütöv bir mənzərəni müəyyənləşdirməyə çalışırıq.

Frazeoloji vahidlərin təsnifatındakı uyğunsuzluqlar, yığcamlıq hadisəsinin təsir etdiyi konstruksiyaların mürəkkəbliyi və müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. Polileksik vahidlərin təbiətini və fəaliyyətini tənzimləyən bir çox parametrlər mövcuddur və təsnifatı formalaşdıran bu parametrlərdən birinə və ya bir neçəsinə üstünlük verilir.

Bizim ünsiyyətimiz frazeoloji vahidlərin tipologiyasının əsasını təşkil edən, çox vaxt meyarlar baxımından qəbul edilən əsas parametrləri öyrənir. Üstəlik, dominant hesab olunan model P. Houarts, A. Kouï, İ. Melçuk və s. kimi linqvistlər tərəfindən qəbul olunaraq davamlılıq prinsipinə əsaslanır.

Frazeologiyada təsnifat məsələsi kifayət qədər aktual görünür, çünki təsnifat prosesi müşahidə olunan vahidlərin mahiyyətini və fəaliyyətini başa düşmək üçün əsasdır. Bu mənada, müşahidə olunan faktların təsnifatını kollokativ fenomenlərin hər hansı sonrakı təhlili üçün ilkin və vacib olan iş metodu kimi görmək olar. O, həm də dil öyrənmə kontekstində və ya yazı və tərcümədə kömək edəcək vasitələrin yaradılması kontekstində mürəkkəb dil vahidləri ilə işləmək üçün faydalı bir üsuldur.

Niyə sabit söz birləşmələri, yəni frazeoloji vahidlər təsnifat problemi yaradır? Frazeoloji birləşmələrin ən kiçik elementləri hesab olunan fonemlər, morfemlər və leksemlər bütün elmi ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilən fundamental təsnifatlara malikdir. Bunun sübutu, aşağıda göstəriləyi kimi, müxtəlif xarakterli leksik elementlərin çoxluğunda təzahür edir: *very, because, with, to build, nonchalant, arduous, superfluous, in, to hit, sea, immense, to surprise, diversity, affair, where* etc.

İsimlər, fellər, sifətlər, zərflər, sözlənülər və bağlayıcılarla işlədiyimizə görə yuxarıdakı sözlərin təsnifatını vermək olduqca asandır:

Nouns Verbs Adjectives

*sea to build nonchalant
diversity to hit arduous*

*affair to surprise immense
superfluous*

Adverbs Prepositions Conjunctions

*very with because
in where*

Təbii ki, ənənəvi təsnifatlar tez-tez təkrarlanır, aydınlaşdırılır, hətta təkzib edilir. Buna baxmayaraq, onlar bu elementlərin təbiətini və fəaliyyətini araşdırmağa çalışan tədqiqatlar üçün sabit başlanğıc nöqtəsini təşkil edir.

Frazeoloji aləmdə belə yanaşma ağılaşmazdır. Frazeoloji birləşmələrin çoxluğu onların yenidən təsnif olunması üçün kəskin linqvistik təhlillər tələb edir.

Bu baxımdan yuxarıda qeyd olunanlar dilə mövcuddur və əhəmiyyətsiz məsələlər deyil.

*Good accounts make good friends,
people's savings accounts, in the presence of,
start a car, see you soon, conduct an experiment,
petrol engine, soon, put on your thirty-one,
make the bridge, insofar as, in the same way,
to draw a conclusion, after me the deluge!*

Bu misalları sintaktik quruluşuna görə təsnif etmək və təxminən aşağıdakı qrupları müəyyən etmək mümkündür:

The structures-based nominal:

*When the time comes
people's savings account
petrol engine*

The structures-based verbal:

*make the bridge
to draw a conclusion
conduct an experiment
start a car
put on your thirty-one*

The ready-made sentences:

*Good accounts make good friends.
After me, the deluge!*

The structures-based prepositional:

*soon
in the presence of
insofar as
in the same way
see you soon*

Polileksik elementlərin semantik şəffahlığına görə təsnifatı:

1) Semantik cəhətdən şəffaf ifadələr / Semantically transparent expressions:

*when the time comes, make the bridge,
insofar as, people's savings accounts, soon,*

good accounts make good friends, see you soon, to draw a conclusion, in the presence of, conduct an experiment, start a car, petrol engine, in the same way.

2) Semantik cəhətdən qeyri-şəffaf ifadələr / Semantically opaque expressions:

put on your thirty-one, after me the deluge!

Frazeoloji vahidlər həqiqətən çox mürəkkəb və çox qeyri-bərabər bir bütöv təşkil edir və onların təsnifatını problemləndirən məhz bu uyğunsuzluqdur. Və frazeoloji vahidlərin təsnifatının çətinliyi çox vaxt onların təbiətinin mürəkkəbliyinin ifadəsidir.

R. Qleyzer tərəfindən təklif olunan frazeoloji birləşmələrin tipologiyası ingilis dilinin frazeologiyasına qloballaşan baxışı təklif etməyə meyllidir. R. Qleyzer ingilis frazeoloji tərkibini üç sferaya ayırır: “mərkəz sfera” (mərkəz), “keçid sferası” (keçid sahəsi) və “periferik sfera” (periferiya). [3]

Frazeoloji sistemin mərkəzini "nominativ funksiyalı vahidlər", yəni monoleksik vahidlər təşkil edir. Frazeoloji sistemin bu mərkəzi hissəsi funksional meyar əsasında alt kateqoriyalara bölünür. Beləliklə, R. Qleyzer nominal (bread and butter), adjectival (born under a lucky star), verbal (to have a swim), və s. vahidləri müəyyən edir. [3]

Keçid zonası monoleksemlər və cümlələr arasında ortada olan vahidləri əhatə edir. Bunlar R. Qleyzerin “cümlə şəklində idiomlar” adlandırdığı bir növ cümlə parçalarıdır. Orada atalar sözlərinin ellipslərini (a rolling stone), dəyişməz binomları (the ups and downs), stereotip müqayisələri (as proud as a peacock) və s. təsnif edir.

Xarici zona cümlələri təşkil edən vahidləri əhatə edir. Atalar sözləri (All roads lead to Rome.), həqiqətlər (We only live once.), klişelər (How do you do?) sitatlar (Speak softly and carry a big stick; you will get far.) və s.

R. Qleyzer frazeoloji birləşmələrin tipologiyasını sözbənzər vahidlərlə cümləyə oxşar vahidlər arasındakı fərqə əsaslandırır. Ümumiyyətlə, onun tipologiyası həm də frazeoloji birləşmələrin istifadə tezliyi məsələsinə əsaslanır. Mərkəzdəki bölmələr keçid və periferik bölgələrə nisbətən daha çox yayılmışdır. Tezlik polileksik vahidin identifikasiyası prosesində təkrarlanan parametrdir [3].

R. Qleyzerdən fərqli olaraq, Qross öz tədqiqatının mərkəzinə sərtlik və semantik qeyri-şəffaflıq meyarlarını qoyur. Qross “Sabit söz birləşmələri/ifadələr: mürəkkəb adlar və digər ifadələr” [5] kitabında frazeoloji vahidləri təhlil edərkən onu maraqlandıran əsas xüsusiyyətlərin sabit dəyişməz olduğunu vurğulayır. Qross polileksik vahidlərin müxtəlif dərəcələrə görə sabitləşdiyini təsdiq edir və onların sabitlik dərəcəsini müəyyən etməyi qarşısına məqsəd qoyur. Bu məqsədlə onları transformasiya generativ qrammatikası qaydalarına uyğun çoxsaylı sintaktik transformasiyalara təqdim edir, frazeoloji birləşmələrin sərtlik dərəcəsi əslində onun transformasiya çatışmazlığına görə hesablanır. Sabitlik meyarı ilə Qross müntəzəm olaraq semantik qeyri-şəffaflıq meyarını əlaqələndirir, üstəlik sabitlik, semantik qeyri-şəffaflıq, qeyri-kompozisiya və sintaktik məhdudiyətlərin birlikdə getdiyini izah edir. Beləliklə, o, misal olaraq the verbal phrase *take the tangent* and the compound noun *blue cord*-u götürür, bunların heç biri bütünün mənasını proqnozlaşdırmağa imkan vermir (“to get out of trouble skilfully, to flee discreetly” and “good cook”) və sintaktik çevrilmələri qəbul etmir.

Bir çox başqa frazeoloqlarda olduğu kimi Qrossda da tamamlayıcı tipologiyalara rast gəlik. Beləliklə, meyarlara uyğun olaraq frazeoloji birləşmələrin ilkin təsnifatı mövcuddur. Bunlar *compound nouns, compound determiners and verb, adjectival, adverbial, prepositive and conjunctive phrases* ifadələrdəki funksiya, eləcə də mürəkkəb isimlərin alt təsnifatı yaxud gah sintaktik parametrlərə, gah da semantik parametrlərə əsasən əsaslandığı *des locutions adverbial phrases*, yəni sabit söz birləşmələridir [5, s. 48-59, 111-113, 119-120].

Bir çox başqa dilçilər, leksik birləşmələrin müxtəlif alt qruplarını müəyyən etmək üçün öz layihələrində sintaktik testlərdən istifadə etmişlər, transformasiya çatışmazlığı effektiv şəkildə frazeoloji birləşmələrin dondurulmasının nəticəsidir. Bu, P. Houartsın araşdırmalarının nümunəsində özünü göstərir.

P. Houarts [7, s. 33, 46-47; 1998: s.164] ingilis frazeoloji birləşmələrinin hər birinin daxilindəki sözlərin assosiasiyasının sərbəst birləşməyə və ya məhdud kolokasiyaya əsaslanmasına və ya onun məcazi idiomatik ifadə (məcazi

idiom) və ya saf olmasına görə idiomatik ifadə (saf idiom) təsnif edir. Beləliklə, o sabit söz birləşmələrini/frazeoloji birləşmələri dörd kateqoriyaya bölür:

1. free combination (ex. blow a trumpet)
2. restricted collocation (ex. blow a fuse)
3. figurative idiom (ex. blow your own trumpet)
4. pure idiom (ex. blow the gaff). [7]

Bu təsnifatın əsasında sabit söz birləşmələrinin müxtəlif əsas xüsusiyyətlərinin təhlili dayanır. Həqiqətən, P. Houarts ən azı 6 parametrlə təyin edir və bunların hər biri frazeoloji birləşmələrin spesifik statusunu və onun bu və ya digər alt sinfə üzvlüyünü qiymətləndirməyə xidmət edir. O parametrlər bunlardır: *wellformed*, *institutionalized*, *specialized element*, *collocationally restricted*, *semantically unitary*, *unmotivated* [7, s. 46-47].

Açıq-aydın görünür ki, P. Houarts öz təsnifatını frazeoloji birləşmələrin bir neçə əsas xüsusiyyətləri ilə məhdudlaşdırmamağa cəhd etsə də, onun tipologiyası son nəticədə yalnız üç parametrlə əsaslanır. "Tanınan forma" meyarı heç bir fərq qoymağa imkan vermir. "İnstitusionallaşma" meyarı dəyişkən və ya uyğunsuz kimi təqdim olunur. "İxtisaslaşma" və "kollokativ məhdudiyət" meyarlarına gəlincə, onlar üst-üstə düşür. Buna görə də saxlanılan parametrlər "kollokativ məhdudiyət" (yəni sərtlik) [7 s. 137], "semantik unikallıq" (yəni qeyri-kompozisiya) [7 s. 138] və "motivasiyanın olmaması" [7 s. 139]. Bununla belə, bu, bir neçə meyarın aydın çarpaz təhlili əsasında frazeoloji birləşmələri təsnif etmək üçün ilk cəhddir.

İ. Melçukun təsnifatı [10, s. 84, 11, s. 30] P. Houartsın təsnifatı ilə əhəmiyyətli dərəcədə eynidir, istisna olaraq, o, əlavə kateqoriyanı, praqmatik kateqoriyasını ehtiva edir. Praqmatizm situasiya konteksti ilə əlaqədar olaraq dondurulmuş ardıcılıqları qruplaşdırır (məsələn, İ. Melçuka görə, bu, telefonda kiməsə sual verildiyi bir vəziyyətdə istifadə etmək üçün yeganə mümkün variantdır; İ. Melçuk praqmatik çatışmazlıqları qeyd edir. Və frazeoloji vahidlərin qrammatik və semantik cəhətdən məqbul olsa da, situasiyaya uyğun gəlməsi məsələsini vurğulayır. [11, s. 83].

İ. Melçuk frazemləri (phrasemes) iki yerə bölür: praqmatik frazemlər (pragmatic phra-

semes) və semantic frazemlər (semantic phrasemes). Onlar da öz növbəsində pragmatem, idioms, collocations, quasi-idioms olaraq alt komponentləri təşkil edirlər. Bu bölgü İ. Melçukun 1993-cü ildə hazırlanmış və 1998-ci ildə yenilənmiş bölgüsüdür. Praqmatlardan əlavə İ. Melçukun "idiomları/idioms" ilə P. Houartsın "saf idiomlar/idioms pure", "sabit söz birləşmələri/collocations", "məhdudiyətli birləşmələr/restrictive collocations", "məcazi deyimlər/figurative idioms/", "kvazi-idiomalar/quasi-idioms" ilə müqayisə etmək olar.

"Frazemin təsnifatı haqqında" məqaləsində Jerney [8, s.192] frazeoloji birləşmələrin müxtəlif mümkün təsnifatlarını müzakirə edir, lakin o, etimoloji təsnifata üstünlük verir, çünki onun fikrincə, bu, tarixi maraq doğuran müəyyən sayda suallara cavab verməyə imkan verir. Cerni təsnifatını xorvat dili əsasında aparır. Təbii ki, bunun da ingilis dilindəki frazeoloji birləşmələrlə oxşar və fərqlilikləri var.

D. Sezarın Tipologiyası [14]. D. Sezar [14, s.305-312] öz tədqiqat işində "qanadlı sözlər" (*krilatica*) adlandırdığı dəbdə olan sözləri, yəni tarixi, siyasi və ya mədəni materialın təkamülündə mühüm əhəmiyyət kəsb edən bütün praktik və çox vaxt əyləncəli ifadələri sadalayır: atalar sözləri, cümlələr, aforizmlər, mətnlərdən çıxarışlar, məşhur deyimlər, sitatlar, əsərlərin adları, məşhur mahnılar, şüarlar, reklam mətnləri və s.

D. Sezar izah edir ki, bu vahidlərin mənsəyi onları təsnif etməyə imkan verən yeganə tanınmış işarədir. Beləliklə, o, onları *biblical* mənbənin olub-olmamasına görə təsnif etməyi təklif edir və tədricən polileksik vahidlərin tipologiyası, əsasən, dilin frazeoloji materialını bildirmək məsələsinə çevrilir. Həqiqətən, sabit birləşmələrin hər hansı təsnifatı mütləq müxtəlif növ kollokativ hadisələrin dərin biliyini ehtiva edir. Bu həm də 1980-ci illərdə və ondan sonrakı illərdə sabit birləşmələrin tipologiyasının frazeologiyaya üzərində işdə həqiqətən problemə çevrildiyini də izah edir.

A. Halidey [6], C.M. Sinkler [15] və hətta L. Zqustanın [16] frazeologiyaya sahəsindəki ilk tədqiqatlarında biz sabit söz birləşmələrinin təsnifatına dair heç bir izə rast gəlmirik, çünki

mövcud biliklər onların tipologiyası problemini təqdim etməyə hələ imkan vermirdi.

Sabit söz birləşmələrinin tipologiyasını tənzimləyən meyarlara əsasən, biz göstərməyə çalışdıq ki, sabit söz birləşmələrinin tipologiyalarının çoxluğu böyük müxtəliflik ilə bağlıdır. Və ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələr təsnifatları bildikdə, sabit söz birləşmələrinin mənasını və ifadə variantını düzgün mənimsəyə bilir və dildəşiyiciləri ilə ünsiyyətdə də çətinlik çəkmirlər.

Problemin aktuallığı. Səmərəli ünsiyyət üçün ifadələrin düzgün istifadəsi vacibdir. İngilis dilində leksik bacarıqların yaradılması, formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi, xüsusilə də sabit söz birləşmələrinin tədrisi məsələlərinə dair xüsusi təd-

qiqatlar aparmış bəzi linqvist və metodistlərin elmi araşdırmaları ilə tanışlıq göstərir ki, yüksək səviyyədə dil öyrənənlərə leksik materialların təqdimatı və onların təsnifatları bilməsi, bununla bağlı yeni yanaşmaların tədris prosesinə gətirilməsi sayəsində uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. Bu metodların öyrənilməsi və tətbiqi ingilis dilini öyrənərkən böyük əhəmiyyət kəsb edir və dil öyrənmə prosesini daha da asanlaşdırır.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalə İngilis dilinin tədrisi zamanı sabit söz birləşmələrinin təsnifatı məsələlərinə həsr olunmuşdur.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə sabit söz birləşmələrinin tədrisi zamanı ingilis dili dərslərini daha məhsuldar keçmək istəyən müəllimlər, həmçinin gənc tədqiqatçılar, doktorant və dissertantlar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Benson, M., Benson E. & Ilson, R. (1997) *The BBI Dictionary of English Word Combinations*, 2nd ed., Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company
2. Cowie, A. P. (1998a) Introduction. In Cowie, A. P. (Ed.) *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*, Oxford: OUP, pp. 1-20.
3. Gläser, R. (1988) The grading of idiomaticity as a presupposition for a taxonomy of idioms. In Hüllen, Werner & Schulze, Rainer (Eds.) *Understanding the Lexicon*, Tübingen: Max Niemeyer, pp. 264-279.
4. Gläser, R. (1998) The stylistic potential of phraseological units in the light of genre analysis. In Cowie, A. P. (Ed.), *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*, Oxford: OUP, pp. 125-143.
5. Gross, G. (1996) *Les expressions figées en français : noms composés et autres locutions*, Paris/Gap : Ophrys, coll. L'essentiel français.
6. Halliday, M. A.K. (1966) Lexis as a linguistic level. In Bazell, Charles E.; Catford, John C.; Halliday, Michael A.K. & Robins, Robert H. (Eds.) *In Memory of J.R. Firth*, London/Harlow: Longmans, pp. 148-162.
7. Howarth, P. A. (1996) *Phraseology in English Academic Writing: Some Implications for Language Learning and Dictionary Making*, Niemeyer, Tübingen
8. Howarth, P. A. (1998) *The Phraseology of Learners' Academic Writing*. In Cowie, A. P. (Ed.), *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*, Oxford: OUP, pp. 161-186
9. Jernej, J. (1992-1993) O klasifikaciji frazema. *Filologija*, knjiga 20-21, Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, pp. 191-197
10. Jernej, J. (1996) Bilješke oko porjekla naše frazeologije. *Suvremena lingvistika*, vol. 41-42
11. Mel'čuk, I. A. (1993) La phraséologie et son rôle dans l'enseignement/apprentissage d'une langue étrangère. *Etudes de Linguistique Appliquée*, vol. 92, pp. 82-113
12. Mel'čuk, I. A. (1998) Collocations and lexical functions. In Cowie, A. P. (Ed.), *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*, Oxford: OUP, pp. 23-53
13. Moon, R. (1998) *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-based Approach*, Oxford: Clarendon Press
14. Pecman, M. (2004). *Phraséologie contrastive anglais-français : analyse et traitement en vue de l'aide à la rédaction scientifique*. Thèse de doctorat (9. déc. 2004, dir. H. Zinglé), Université de Nice – Sophia Antipolis.
15. Sesar, D. (1998) O mjestu i ulozi krilatica u frazeološkim rječnicima. *Filologija*, Odsjek za slavenske jezike i književnosti, Zagreb, 30-31.
16. Sinclair, J. M. (1966) Beginning the Study of Lexis. In Bazell, Charles E., Catford, John.
17. Zgusta, L. (1967) Multiword lexical units. *Word*, n. 23, pp. 578-587

E-mail: z_qafarli@hotmail.com

Redaksiyaya qəbul olub: 18.03.2024